

BENGT ÅKERBLOM

Skrivet om och för Folkrörelsernas arkiv för Värmland

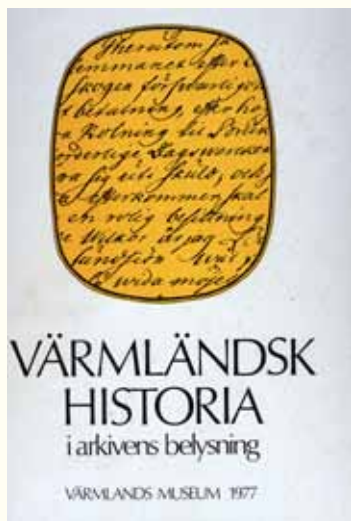
En kronologisk översikt

Den äldsta skriften om Folkrörelsernas arkiv (hädanefter förkortat FA) som undertecknad träffat på är från 1974 och innehåller två uppsatser; den ena av Sixten Wall, mannen som var upprinnelsen till arkivet, och den andra av Marianne Nilsson, som då var chef för arkivet. Naturligt nog berättar Sixten Wall, som så småningom blev det nystartade arkivets första föreståndare, om själva bildandet av arkivet. En viktig roll beträffande verksamhetens inriktning spelade tydligen Tage Lindbom från Arbetarrörelsens arkiv och bibliotek i Stockholm, vilken vid ett möte i Karlstad den 9 april 1949, framhöll att arkivet in spe borde vara inte bara en angelägenhet för arbetarrörelsen utan för alla folkrörelserna. I denna 25-års-skrift skriver Marianne Nilsson bl.a. om samarbetet med Värmlandsarkiv, som var nytt då hon tillträdde. Det resulterade i att FA från 1973 kunde härbärgera sina 900 ordnade och förtecknade arkiv i Värmlandsarkivs depå i Forshaga. Året därpå kunde arkivet flytta från sina undermåliga källarlokalerna på Norrstrand till Drottninggatan 41 A, Tempelriddarordens gamla hus, f.d. Elimkapellet. Här kunde arkivet tillsammans med Värmlandsarkiv tillhandahålla forskarsal, referensbibliotek och närarkiv för de mest efterfrågade arkivalierna. Helt säkert var detta ett verkligt lyft!

Marianne Nilsson konstaterar i sin uppsats bl.a. att av de tre stora folkrörelserna på 1800-talet, nykterhetsrörelsen, den fackliga och politiska arbetarrörelsen och frikyrkorna så är de sistnämnda sparsamt företrädna. Det var nu inte så märkligt med tanke på att relationerna historiskt varit starkare mellan nykterhetsrörelsen och arbetarrörelsen än mellan dessa och väckelsesamfundet. Hon nämner också att det är klen beställt även med arkiv från idrottsrörelsen, särskilt från de lokala föreningarna. Eftersom arkivet något år tidigare, närmare bestämt 1972, berikats med Stifts- och läroverksbibliotekets handskriftssamlingar, omnämner hon detta "kap" och fastslår att det

är ”oskattbara arkivalier”, som belyser framför allt lärdomsskolans och prästerskapets kulturella liv före folkrörelsernas genombrott. Genom denna överlåtelse erhöll arkivet också Mauritz Hellbergs samling på 2 700 brev, varav några från Gustaf Fröding.

Stora arkivboken

Värmlands Museum utkom **1977** med en årsbok, som måste ha varit ”gefundenes Fressen” för alla historieintresserade: *Värmländsk historia i arkivens belysning*. Om arkiven i Värmland finns i boken en artikel av landsarkivarien Lars Nilsson, Värmlandsarkivs första chef. Föga överraskande uppmärksammar han främst sin gamla arbetsplats, men har i sin översikt naturligtvis också med en kortare presentation av både FA och Emigrantregistret. I övrigt medarbetar i boken ett trettiotal etablerade forskare med uppsatser som utgår från dokument med värmländsk anknytning. Så skriver Eskil Burman om *En sångbok från Arvika 1584*, Daniel Toijer presenterar Diarium Gyllenianum, dagboken från 1600-talet, som finns på Karlstads stadsbibliotek, Frej Alsterlind ägnar sig åt Frykstads jernvägs AB arkiv och – naturligtvis – medverkar här också nuvarande arkivchefen Berith Sande, som då hette Carlson. Hon skriver om ”Ett kontrakt med lancashiresmeder 1845”.

Fotografiskt kulturarv

I april **1980** utkom *Tidskrift för Värmländsk kultur* med sitt första nummer. Så småningom kom den att ändra namn till bara *Värmländsk kultur* och – vad mer är – den finns och frodas än idag 29 år senare, vilket är en mycket hög ålder för en kulturtidskrift. Bland de kulturorganisationer som från första början stod bakom tidskriften kan nämnas Folkrörelsernas arkiv och i redaktionen återfanns förstås dess chef. Till yttermera visso bidrar hon med en uppsats i nr 2 av tidskriften om vikten av att ta vara på sina gamla foton, ja, de nytagna också förresten! Hon pläderar för den s.k. alstermodellen, d.v.s. att man som i Alsters socken aktivt samlar in alla slags foton var de än befinner sig och – inte minst – ser till att människorna och miljöerna på korten identifieras i möjligaste mån.

Lathund om arkiv

I en liten skrift från FA, ”Vårda och bevara föreningsarkiven”, utgiven 1981 får föreningarna en kort, lättfattlig handledning i dokumenthantering. Berith Carlson (Sande) framhåller i förordet att ”föreningarna måste inse att de har haft stor betydelse för utvecklingen i Värmland och att deras arkivhandlingar följaktligen är mycket viktiga att bevara”. Och om de slutförvaras på FA så räddas de åt eftervärlden och kan komma forskningen till del. Denna manual var för övrigt så bra att flera andra arkiv i Sverige kom att använda sig av den.

Gamla Badhuset

1982 samlades för första gången Emigrantregistret, Folkrörelsernas arkiv och Värmlandsarkiv i gemensamma lokaler, närmare bestämt i Gamla Badhuset. Tack vare Föreningen Rädda Gamla Badhuset, senare Karlstad Lever, med Ingvar Ekemark i spetsen hade huset räddats från att rivas av stadens styrande. ”Med Gamla Badhuset får Värmland ett unikt centrum för forskning och kunskap om landskapets kultur, samhällsliv och historia” slås fast, nog så riktigt, i en skrift från 1983 med titeln *Att forska i Gamla Badhuset*, utgiven av de tre arkiven i huset. Om just FA upplyser broschyren bl.a. att arkivet för tillfället har i sin besittning drygt 1 000 hyllmeter från närmare 2 500 lokala och regionala föreningar. Arkivet hade onekligen växt under de första 34 åren!

Rädda idrottsarkiven!

Under åren 1985–1995 utgavs årsboken *Werm-landica* av Föreningen för Värmlandslitteratur tillsammans med Emigrantregistret, Värmlandsarkiv och Folkrörelsernas arkiv samt – så småningom – också Värmlands Museum och Värmlands Hembygdsförbund. I *Werm-landica* 1985 hittar vi en artikel rubricerad ”Rädda idrottsarkiven”. Den är skriven av museiantikvarie Karin Eles, som var vikarierande arkivassistent vid FA sedan något år tillbaka. Hon konstaterar inledningsvis att generellt, inte bara i Värmland alltså, så var ur arkivsynpunkt idrottsrörelsen dåligt representerad bland föreningar av folkrörelsekaraktär.

I februari 1979 tryckte arkivet på startknappen till en kampanj, som syftade till att idrottsorganisationerna skulle inventera och ta hand om sitt arkivmaterial. Vid 1979 års ingång hade man i sitt förvar endast 55 arkiv om idrott men vid årets slut hade antalet stigit till 211! Karin Eles menar i sin rapport att unionsupplösningen 1905 ska ha satt fart på idrottsintresset. ”Det som inte kunde vinnas på slagfältet kunde nås på idrottsplatsen”, skriver hon och undrar om inte denna effekt av separationen mellan broderländerna kan ha varit särskilt stark i det Norgenära Värmland? I övrigt berättar hon om den påbörjade inventeringen av Karlstads föreningsflora och ger en utförlig historik om två klubbar, Mariehovs IF, grundad 1921, och Karlstads Curlingklubb, tillkommen 1926.

I samma årgång av *Wermlandica* publicerar FA en flera sidor lång verksamhetsberättelse (för 1984), något som arkivet skulle fortsätta med t.o.m. 1995, då Föreningen för Värmlandslitteratur ensam tog över utgivningen.

Bevara bildskatterna

I *Wermlandica* 1986 återkommer arkivchefen Berith Sande till en särskild sorts arkivalier, som uppenbarligen ligger henne varmt om hjärtat – bilderna! I årsboken medverkar hon nämligen med en uppsats med rubriken ”Bilderna – en viktig nyckel till föreningarnas historia”. Hon framhåller att ”bilderna blåser liv i historien” och ”därför är bilder oumbärliga i olika former av dokumentationsarbete”. Det är lätt att hålla med henne om det, liksom om att dokumentationsvärdet blir ett helt annat om bilden kompletteras med uppgifter om vad den föreställer och tid och plats för tagningen. Anonyma bilder är ju en styggelse som Berith Sande påpekade redan i sin artikel i ämnet i *Tidskrift för Värmländsk Kultur* nr 2, 1980. Hon ger riklinjer för hur ett identifieringsarbete kan läggas upp och vilka uppgifter som bör finnas med. Uppsatsen innehåller också råd om hur bilderna skall förvaras och hon poängterar att föreningarna inte ska glömma bort att det är viktigt att dokumentera också nuet. Det här är råd och anvisningar som ännu gäller, fast beträffande foton som tagits med den nya digitala tekniken är det förstås i viss mån andra regler som måste tillämpas.

En pigg 40-åring

I första årgången av *Bergslagsarkiv*, som utges av föreningen med samma namn sedan 1989, finns en artikel om FA av Berith Sande: ”En pigg 40-åring i föreningarnas tjänst”. Hon nämner inledningsvis att det första föreningsarkivet i Sverige var Arbetarrörelsens arkiv och bibliotek i Stockholm, som tillkom 1902. FA grundades 1949 och var då landets första länsomfattande folkrörelsearkiv. Efter ett avsnitt om bildandet och de första årens mer trevande verksamhet, skildrar hon utvecklingen på 70- och 80-talen och re-

I mitten ses arkivets nestor och mångårige ordförande Malte Eurenus flankerad av dåvarande kommunalrådet Birgitta Gauffin och arkivordföranden Erland Bergqvist vid arkivets 40-årsjubileum 1989. Birgitta är numera ledamot i arkivets styrelse. Foto: Helena Karlsson.

dogör för arkivbeståndet årsskiftet 1988/89. Då fanns i samlingarna hela 3 155 föreningsarkiv, som främst härrörde från fackliga organisationer, nykterhetsföreningar (de måste verkligen ha varit viktiga en gång i Värmland!), frikyrkosamfund och politiska partier. Allt fler idrottsföreningar hade lockats lämna in sina arkiv, som nu uppgick till 267.

Att det i samlingarna fanns över 500 bandinspelningar kan verka överraskande. ”Arkivet har blivit en *bandbank* för Värmlandsforskare” anmärker uppsatsförfattaren, som påpekar i sammanhang härmed att de muntliga källorna har börjat komma till heders bland forskarna.

Av uppsatsen framgår också att arkivet strävat efter att ha intresseväckande utställningar i Gamla Badhuset, vars foajé lämpade sig så bra för ändamålet. Avslutningsvis framhåller arkivchefen att Karlstads studenter, särskilt de som inriktat sig på historia och etnologi, haft stor glädje av föreningsarkivet.

En av grundarna har ordet

I *Wermlandica* 1989 ger oss Malte Eurenus ”Glimtar från tillkomsten av Folkrörelsernas Arkiv”. Han var med i den kommitté, som bildades i april 1949 med syfte att skapa ett arbetarrörelsens arkiv – efter att Sixten Wall föreslagit att Karlstads Socialdemokratiska tjänstemannaförening skulle medverka till förverkligandet av ett sådant arkiv. Redan samma år kom arkivet till stånd men inte som ett arbetarrörelsens arkiv utan som ett folkrörelsernas.

I samma årgång av *Wermlandica* finns också en uppsats av Berith Sande: ”Folkrörelsernas arkiv 1949–1989”. Även om artikeln behandlar samma ämne och tidsperiod som den hon skrev för *Bergslagsarkiv* så är den inte identisk utan kan sägas komplettera den.

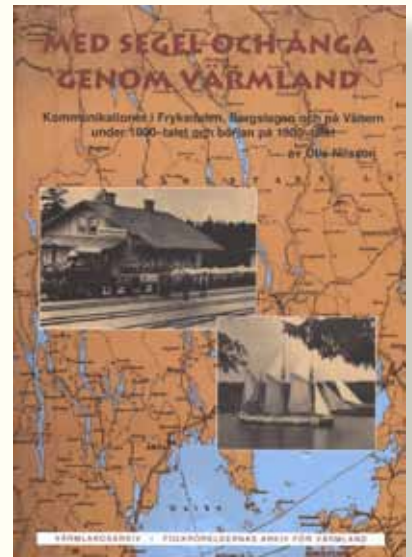
En släktforskares lovprisningar

Det är inte så ofta utomstående skriver om FA men i *Wermlandica* 1994 hände det att Lars Gunnar Sander gör det. ”En guldgruva för släktforskare” har han kallat sitt bidrag. Som mångårig ordförande i Värmlands släktforskarförening känner han sig förstås hemma på arkivet. Han uppmärksammar bl.a. Linus Brodins bibliotek, som han beskriver som en utomordentlig tillgång. Sander tror att samlingen innehåller alla värmländska sockenböcker som givits ut, men, menar undertecknad, man bör betänka att Linus Brodin dog i början av 1960-talet. Den mest kompletta samlingen värmländska tryck från 1500-talet fram till dags dato torde ändå finnas på Karlstads stadsbibliotek med dess vackra Värmlandsrum. Till Brodinska samlingens fördel talar dock att ”i praktiskt taget varje bok har Brodin klistrat in tidningsurklipp, brev, autografer och andra handlingar, som berör antingen författaren eller de personer som omtalas i texten”, skriver Sander. Denne har också observerat att folkrörelsearkivet erhållit ett och annat av intresse från Stifts- och läroverksbiblioteket, exempelvis Nygrenska samlingen. Där återfinns bl.a. ett kartotek med kortfattade biografiska uppgifter om minst 10 000 Karlstadbor från 1800-talet fram till 1930-talet. Avslutningsvis slår Lars Gunnar Sander fast ”att Folkrörelsearkivet kommer att bli en allt viktigare källa för släktforskaren allteftersom tiden går”.

Arkiv och skolungdom

År 1996 erhöll Värmlandsarkiv och Folkrörelsernas arkiv ett anslag från Stiftelsen framtidens kultur för ett projekt benämnt Arkiv och skolungdom i Värmland. Syftet med projektet var att föra in arkivmaterial i skolundervisningen. *Med segel och ånga genom Värmland* var den första boken i den serie av skrifter, som blev resultatet av denna strävan att sprida kännedom om arkiv och vad därtill hör bland i första hand högstadiets elever och kanske väcka deras intresse för att själva bli forskare.

Boken utarbetades av Olle Nilsson, projektanställd lärare med arkivbakgrund. Han var också mannen bakom den andra boken i serien: *Människor på väg. Följ spåren och finn en egen stig in i historien*, som liksom den förra boken bjuder på en omfattande samling exempel på äldre arkivalier, denna gång i ett bredare ämne, migration och människors förflyttningsmönster. Den tredje boken i serien var *Barn på tröskeln till välfärden. Frivilligt socialt arbete i Arvika i början av 1900-talet – en arkivpedagogisk forskningsguide för gymnasieskolan* (2000). Den var författad av projektanställda gymnasieläraren Ancki Schagerholm-Holgersson och utgavs liksom de tidigare skrifterna av Värmlandsarkiv och Folkrörelsernas arkiv tillsammans. Till gymnasister riktade sig också Ancki Schagerholm-Holgersson i sin andra forskningsguide: *Hjälp åt barn i nöd. Frivilligt socialt arbete under första hälften av 1900-talet*, som utkom samma år. Arvika förening mot tuberkulos, som existerade åren 1907–1932 och Värmlands hjälpkommitté för Finlands barn står i centrum för framställningen. Källmaterialet – i form av kopior – är i vanlig ordning omfattande. Ancki medverkar för övrigt i denna antologi med en artikel som beskriver hennes arbete med arkiv i skolarbetet.

Föreningsliv i förändring

I *Bergslagsarkiv 2001* har Berith Sande en artikel betitlad "Föreningsliv i förändring - fem Bergslagslän inför 2000-talet". 1999 erhöll folkrörelsearkiven i Dalarna, Uppsala, Värmland, Västmanland och Örebro ett bidrag på 650 000 kr från Stiftelsen framtidens kultur för att kartlägga och analysera föreningslivets strukturförändring under den senaste 25-årsperioden. I Värmland studerades framför allt Filipstads och Storfors kommuner. Det befanns att antalet föreningar hade ökat i båda kommunerna. Politiska föreningar hade blivit färre, liksom fackföreningar och frikyrkor. Kategorin "övriga

föreningar” hade dock ökat överallt. Påfallande var ökningen av byalag, intresseföreningar, hembygdsföreningar och andra föreningar med koppling till lokal mobilisering och lokal identitet. En utförligare redovisning av projektet återfinns i slutrapporten från de samarbetande arkiven. Den utkom samma år, alltså 2001: *Föreningsliv i förändring. En pilotstudie i fem Bergslagslän inför 2000-talet*, under det värmländska folkrörelsearkivets redaktörsskap.

Komminister Isak Stake. Ur *Naboliv*.
Illustration av Tore Andersson.

Samarbete över gränsen

2005 uppmärksammades stort i Norge och Sverige unionsupplösningen hundra år tidigare – även av arkiven på båda sidor gränsen. Det året gav nämligen Statsarkivet i Hamar och Värmlandsarkiv ut en 160 sidor tjock bok, ”*Naboliv – Värmland, Hedmark – Arkiven berättar*”, om förhållandet mellan grannarna i forna tider. Utgivningen skedde förstas i samarbete med Folkrörelsernas arkiv. Boken innehåller ett femtontal artiklar på svenska eller norska och för två av dessa svarar folkrörelsearkivets Berith Sande. Den ena uppsatsen bygger hon på en intervju, som arkivet gjorde 1987 med Sofia Spångberg i Charlottenberg.

Vid unionsupplösningen var Sofia sju år och det visade sig att hon hade mycket att berätta från de dramatiska veckorna vid gränsen 1905. I Folkrörelsernas arkiv hade Berith Sande också hittat en Värmlandsprästs dagboksanteckningar från unionskrisens år. Värmskogskomministern Isak Stake, var verkligen ”en patriot i prästkappa” som hon kallar honom. Han är en svuren motståndare till en upplösning av unionen och när det är ett faktum kan man säga att han skummar av raseri och hans omdömen om Oscar II är häpnadsväckande som Berith Sande skriver! Särskilt för att komma från en präst på högerkanten, vilken borde akta sin konung över allt utom Gud!

Arkivförädling Värmland

För att öka sysselsättningen inom kulturområdet sjösattes år 2006 med statliga pengar ett projekt, som döptes till Access. Projektet tillkom för att bevara, vårda och – inte minst – tillgängliggöra samlingar, föremål och arkivalier vid olika kulturinstitutioner. FA, Karlstads kommunarkiv och Värmlandsarkiv utformade ett gemensamt Accessprojekt, ”*Arkivförädling Värmland*”.

För pengarna kunde FA inrätta flera tjänster och under de första 20 månader som projektet pågick blev 245 arkivbildare tillgängliga och 3 150 volymer förtecknades, förutom ett stort antal affischer, fanor/standar och ljudband. ”Resultatmässigt är Accessinsatsen helt unik i folkrörelsernas snart 60-åriga historia” konstaterar arkivchefen Berith Sande i en uppsats, betitlad ”Arkivförädling Värmland – på upptäcktsfärd bland nya värmländska arkiv”, publicerad i årsskriften ”*Bergslagshistoria*” 2007.

Arkivet idag

FA har under de 60 åren varit ett rätt mobilt arkiv. Sedan tio år tillbaka logerar man i Gamla Seminariet på Marieberg, numera benämnt Arkivcentrum Värmland, tillsammans med Värmlandsarkiv, landsarkiv för Värmland, Karlstads kommunarkiv och Landstingsarkivet och har dessutom samarbete med Emigrantregistret. Också arkivalierna har fått byta vistelseort. Sedan sommaren 2005 förvaras de i bergrummen på Zakrisdal, där den gamla ammunitionsfabriken låg. På så vis har avståndet mellan expeditionen och arkivdepån förkortats högst avsevärt. I Zakrisdal finns plats för 3 000 hyllmeter, varav FA tagit 2 500 i anspråk. Av verksamhetsberättelsen för 2008 framgår att arkivet under året tagit emot leveranser från 353 olika arkivbildare. Det är förstås rekord! Arkivet har också en fantastisk samling av fanor och standar. Vid årsskiftet 2008/09 hade arkivet i sitt förvar 350 sådana. I en databas kan den vetgirige hitta alla relevanta uppgifter om de färgrika föreningssymbolerna.

Ett projekt, som inleddes i mars 2008 är ”Liv och arbete i Torsby kommun – upptäcktsfärd i en nordvärmländsk gränsbygd”. Det är ett samverkansprojekt med Värmlandsarkiv som går ut på att kartlägga, inventera och samla in enskilda arkiv i Torsby vidsträckta kommun.

*

Historien om Folkrörelsernas arkiv är en framgångssaga. Under de 60 åren har det utvecklats till en ovärderlig resurs för Värmlands alla ideella föreningar och en unik tillgång för värmländska forskare, studenter och gymnasister samt en viktig samarbetspartner för inte bara institutionerna i Arkivcentrum Värmland. Som förvaltare av en ovärderlig del av det värmländska kulturarvet är folkrörelsearkivet omistligt.